

УДК 930.253(477.42):272-523.6(477)

А. О. КИРИЛЮК*

**ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ МОНАСТИРІВ
ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Охарактеризовано інформаційний потенціал основних видів джерел з історії римо-католицьких монастирів у Волинській губернії, що зберігаються у фондах Держархіву Житомирської області. Виокремлено актові документи, облікову і діловодну документацію та статистичні матеріали.

Ключові слова: Волинська губернія; Державний архів Житомирської області; римо-католицькі монастирі; документальні джерела; Луцько-Житомирська єпархія.

В останні десятиліття історія Церкви та всіх її конфесій викликає підвищену зацікавленість вітчизняних дослідників. Попри це, існує чимало проблем із церковної історії, які науковці оминули у своїх працях. Дослідження минулого римо-католицьких монастирів у Волинській губернії потребує виявлення, аналізу та вивчення нових джерел для подальшого їх залучення до наукового обігу. Більшість із них зібрані у фондах Держархіву Житомирської області; їхній інформаційний потенціал є предметом дослідження у запропонованій статті.

Метою дослідження є огляд джерел з історії римо-католицьких монастирів у Волинській губернії, які містяться у фондах Держархіву Житомирської області.

Видова характеристика, змістове наповнення документів із фондів Держархіву Житомирської області, що розкривають різні сторінки минулого римо-католицьких монастирів на Волині, досі не були темою спеціальної наукової розвідки. Певні аспекти цієї проблеми відобразили у своїх працях О. Буравський¹, Ю. Білоусов², Н. Сінкевич³, А. Зінченко⁴, І. Шостак⁵. У ході підготовки своїх досліджень вони використовували документи з фондів Держархіву Житомирської області.

Джерела, які розкривають функціонування римо-католицьких монастирів у Волинській губернії, можна віднайти у 7 фондах Держархіву Житомирської області (див. таблицю 1).

---

* Кирилук Анна Олександрівна – аспірантка спеціальності “Історія та археологія” історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

Таблиця 1

**Перелік фондів Держархіву Житомирської області,
в яких містяться документи з історії римо-католицьких
монастирів Волинської губернії⁶**

№ фонду	Назва фонду	Кількість описів у фонді	Період, якого стосуються справи (роки)
178	Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія. м. Житомир Волинської губернії	59	1793–1920 рр.
90	Візитатор римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської єпархії. м. Житомир Волинської губернії	2	1796–1904 рр.
22	Волинська ліквідаційна комісія щодо скасування боргів конфіскованих маєтків. м. Житомир Волинської губернії	2	1832–1860 рр.
16	Волинський головний суд. м. Житомир Волинської губернії	6	1796–1831 рр.
10	Новоград-Волинський повітовий суд. м. Новоград-Волинський Волинської губернії	1	1820–1871 рр.
3	Житомирський магістрат. м. Житомир Волинської губернії	1	1800–1849 рр.
2	Житомирський повітовий суд. м. Житомир Волинської губернії	1	1795–1872 рр.

Для дослідження історії римо-католицьких монастирів багатим інформаційним потенціалом вирізняються візитаційні описи, які склалися за результатами огляду монастиря єпископом чи його представником. Згідно з практикою до складу комісії, що проводила візитацію, входили генеральний візитатор, його помічник та писар⁷. Також опис міг бути підготовлений заздалегідь настоятелем до приїзду візитатора у монастир⁸. Якщо візитацію проводив єпископ, провінціал чернечого ордену або його представник, то вона називалась генеральною. Генеральна візитація, зазвичай, відрізнялася повнотою змісту.

У Російській імперії обов'язок проведення візитацій було закріплено законодавчо. У «Регламенті для церков і монастирів римо-католицького сповідання в Російській імперії» 1798 р. наголошувалося, що у

візитаційних описах мала бути зафіксована інформація про особовий склад монастиря з чітким визначенням обов'язків усіх ченців (черниць), стан костелу, монастирського корпусу, господарських будівель; перелічені села, угіддя, фільварки, грошові кошти, які належали монастирю, вказана сума щорічних доходів та витрат. Документ складався у двох примірниках: один передавали до архіву консисторії, а інший – архієпископу⁹.

У Держархіві Житомирської області візитації знаходяться у фонді “Візитатор римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської єпархії. м. Житомир Волинської губернії” (Ф. № 90); вони охоплюють 1796–1819 рр. Найдавніші візитації датовані 1799 р.: це описи монастирів тринітаріїв у Луцьку та селі Шумбар Кременецького повіту¹⁰. Останніми за часом є візитації від 1819 р. монастирів: францисканського у селі Межиріч Острозького повіту¹¹ та тринітаріїв у Луцьку¹². Крім того, у фонді зберігаються візитації парафіяльних костелів 1831 р.

На титульному аркуші жодної з опрацьованих візитацій не зазначено, що вона є генеральною, хоча насправді візитації луцьких та шумбарських тринітаріїв за 1799 р. та францисканів у Межиріччі Острозького повіту за 1819 р. були такими¹³.

Опис монастиря та всього його майна вівся за сталим планом із незначними відмінностями. Починався документ з інформації про географічне розташування монастиря, вказівкою на відстань до губернського міста Житомира і єпископської резиденції, яка на той час була у Луцьку, а далі зазначалося, ким і коли він був заснований. Наприклад, монастир кармеліток у Дубні знаходився на відстані 31 миль від губернського центру, а від резиденції єпископа – 5 миль¹⁴. Візитація монастиря тринітаріїв відкривалася історією появи ченців у Луцьку; також зазначалося, що монастир зведений на місці унійної церкви Михаїла Архангела з дозволу римо-католицького та унійного єпископів¹⁵.

Далі візитатор описував костел та монастирські келії. Також із візитації луцького монастиря тринітаріїв за 1799 р. дізнаємося, як виглядав костел, скільки в ньому літургійного начиння, священничого одягу, богослужбних книг, у якому стані знаходився монастирський корпус¹⁶. У візитації цього ж монастиря за 1819 р. додано ще інформацію про школу¹⁷.

Невід'ємною складовою усіх візитацій є опис монастирської бібліотеки. Найповніші відомості про книгозбірню знаходимо у візитації луцького монастиря тринітаріїв за 1799 р., в якій повний список літератури займає 45 аркушів. Книги поділені тематично на 27 розділів: Святе Письмо, твори Святих Отців, теологічні праці, проповіді польською та латинською мовами, твори з філософії, математики, медицини, економіки, архітектури, хорового співу та інші. Загалом, книгозбірня луцьких тринітаріїв у 1799 р. нараховувала 2 174 примірники¹⁸. У 1816 р.

книг у монастирі стало дещо більше, але опис бібліотеки за цей рік обмежено лише переліком тематичних розділів із вказівкою, скільки книг у кожному з них¹⁹.

У всіх візитаціях міститься параграф про фундаційні кошти монастиря. Вказувалося, хто надавав фундацію, у якому році та її розмір. Наприклад, у візитації дубенських кармеліток зазначалося, якими капітальними сумами володів монастир, скільки відсотків із них та який чинш з нерухомого майна він отримував²⁰. Також детально описувалися фільварки з усіма господарськими будівлями, до цього додавалися відомості про кількість залежних селян та дворових людей, їхні обов'язки та повинності²¹.

Відомості про особовий склад монастиря наявні у всіх візитаціях. Зазвичай, така інформація подавалася у вигляді таблиці, де вказувалося прізвище та ім'я ченця, рік вступу в новіціат, рік постригу, обов'язки у монастирі, іноді й стан здоров'я.

За наявності школи чи шпиталю до візитації вносилися відомості про них. До прикладу, в описі школи луцького монастиря тринітаріїв вказувалося, що у ній викладали латинську і польську мови, історію Святого Письма та Нового Заповіту, арифметику, географію²²; містився список учнів із зазначенням їхнього віку²³.

Кожна монастирська візитація була скріплена печаткою і підписом візитатора. Візитації укладалися польською мовою.

Отже, візитації як історичне джерело мають великий інформаційний потенціал. Вони розкривають особливості духовного життя, освітньої роботи, господарської діяльності римо-католицьких монастирів.

Після Листопадового повстання 1830–1831 рр. російський уряд розгорнув широку кампанію з ліквідації римо-католицьких монастирів у західних губерніях, в ході якої складалися польською або російською мовами описи, подібні до візитації. Вони вміщені у фонді “Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія. м. Житомир Волинської губернії” (Ф. № 178). На відміну від візитацій, ці документи не такі докладні. Основна увага в них зверталася на фіксацію детальної інформації про монастирське рухоме й нерухоме майно²⁴.

До облікової документації належать книги доходів та витрат монастирів, звіти про кошти, виділені консисторією для монастиря²⁵, про фундаційні суми та відсотки з них²⁶. Ці джерела дозволяють визначити стан майнового забезпечення римо-католицьких монастирів.

Діловодні документи представлені поданнями ченців, настоятелів і провінціалів та рапортами світських посадових осіб до Луцько-Житомирського римо-католицьким єпископа та консисторії щодо вирішення різних питань. Так, волинський цивільний губернатор 10 листопада 1832 р. звертав увагу консисторії на дії настоятеля кременецького францисканського монастиря, пов'язані із закриттям цього монастиря і

передавання костелу Православній Церкві²⁷; ченці берездовського монастиря ордену маріан Йосиф Осмольський та Модест Крижановський просили єпископа перевести їх на парафію у зв'язку з ліквідацією монастиря²⁸.

Деякі статистичні відомості про католицьких ченців знаходимо у різних документах досліджуваного періоду. Серед них можна виділити відомість про складання волинськими духовними особами присяги на вірність російському престолу. Поміж них знаходимо кармелітів із монастирів у Топорищі та Ушомирі, бернардинів із Заслава, домініканців із Любара та Чарторийська. Також є список тих ченців, які відмовилися складати присягу: у заславському бернардинському монастирі таких було 4 особи, а у любарському домініканському – 1²⁹. Повторна така ж відомість була складена у 1805 р.³⁰; перелік надано за монастирями, до яких належали ченці.

Щороку настоятель монастиря подавав звіт про особовий склад чернечої громади у формі таблиці, де вказувалося ім'я та прізвище ченця, рік народження, вступу в новіціат та постригу, обов'язки у монастирі, стан здоров'я³¹.

До статистичних джерел належать і документи, де є відомості про штатні та заштатні монастирі, поділ на які з'явився у 1841 р.³² Імператорським указом 25 грудня 1841 р. все нерухоме майно “іновірного” духовенства західних губерній імперії передавали у відання Міністерства державного майна. Це рішення мотивували нестачею коштів для належного забезпечення духовенства та його установ. Відповідно до указу, відбувся поділ монастирів на штатні та заштатні³³. Вони свідчать, що уже наприкінці 1840-х років виразною є тенденція до зменшення кількості монастирів і ченців у Луцько-Житомирській римо-католицькій єпархії (див. таблицю 2)³⁴.

Таблиця 2

**Кількість римо-католицьких монастирів
Луцько-Житомирської єпархії у 1848–1850 рр.**

Рік	Штатні монастирі	Ченці у штатних монастирях	Заштатні монастирі	Ченці у заштатних монастирях	Всього	
					Монастирі	Ченці
1848	8	96	14	117	22	213
1849	6	92	14	122	20	214
1850	8	83	8	96	16	175

На окрему увагу заслуговують актові джерела, що стосувалися поточних справ монастирського життя. Такі документи видавалися єпископом та Луцько-Житомирською римо-католицькою духовною консисторією. Вони регулювали: переміщення ченців із одного монастиря до іншого, виконання таких важливих у монастирській спільноті обов'язків, як візитатор і настоятель, порядок поповнення монастирів новими ченцями, видачу ченцям паспортів для виїзду за межі Російської імперії тощо. Наприклад, за розпорядженням єпископа в 1846 р., настоятеля Яловицького домініканського монастиря Доната Оствейка було переведено настоятелем Любарського монастиря, а у Яловичі – Манведа Гавського, настоятеля Володимирського монастиря. У документі вказувалося, що до початку виконання обов'язків нові настоятелі повинні були провести опис монастирського майна. Порядок призначення настоятеля монастиря описано у документі від 1846 р. Із смертю настоятеля дубенського бернардинського монастиря ченці, відповідно до уставу свого ордену, обрали для виконання цих обов'язків із свого кола Адріана Авгела і зверталися із проханням до консисторії затвердити його кандидатуру. У документі прописувалися умови для новообраного настоятеля. Зокрема, він повинен був скласти присягу у місцевій поліції, відзвітувати дубенському декану і тоді за описом прийняти під керівництво монастир³⁵.

Прикладом також є документ консисторії 1852 р., виданий у відповідь на пропозицію міністра внутрішніх справ Російської імперії, який містив інструкцію про порядок поповнення штату монастирів. У ній зазначалося, що заштатний монастир підлягав ліквідації у випадку, коли кількість ченців у ньому була менше, ніж вісім. У разі ліквідації такого монастиря, його ченців необхідно було переводити лише до штатних монастирів із збереженням за ними попередніх обов'язків. До інших заштатних монастирів переводити ченців можна було лише з особливого дозволу³⁶.

Окремо слід виділити судову документацію. У місцевих судових інстанціях, головним чином, розглядали справи, пов'язані з порушенням майнових прав монастирів. Наприклад, у Волинському головному суді була справа за позовом луцьких ченців-домініканців до єврейського кагалу міста³⁷. Поміщик В. Каленський позивався у Житомирський повітовий суд щодо припинення сплати ним відсотків з фондушових сум ліквідованого кармелітського монастиря у Топорищах³⁸.

Заслуговує на увагу і фонд “Волинська ліквідаційна комісія по скасуванню боргів конфіскованих маєтків. м. Житомир Волинської губернії” (Ф. № 22), у документах якого відкриті звернення деяких римо-католицьких монастирів Волинської губернії з приводу відшкодування монастирю належних відсотків із конфіскованих володінь учасників Листопадового повстання 1830–1831 рр. Так, житомирські сестри ми-

лосердя та луцькі домініканці просили відшкодувати відсотки з майна поміщика Чернецького³⁹.

Таким чином, документи з фондів Держархіву Житомирської області з історії римо-католицьких монастирів у Волинській губернії мають значний інформаційний потенціал. Найбільш інформаційно наповненим джерелом є монастирські візитації, які висвітлюють більшість сфер діяльності монастирів та охоплюють період 1799–1918 рр. Наявні у фондах архіву джерела дозволяють дослідити проблеми духовної та душпастирської праці римо-католицького духовенства, особливості освітньої, культурної та господарської діяльності монастирів.

¹ Буравський О. А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія. Житомир, 2013. 452 с.

² Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римсько-католицька єпархія: історичний нарис. Житомир, 2000. 314 с.

³ Сінкевич Н. Laudare, benedicere, praedicare. Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст.: монографія. Київ, 2009. 408 с.

⁴ Зінченко А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Київ, 1994. 178 с.

⁵ Шостак І. В. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.: монографія. Бібліотека “Воля з Волині”. Том 42. Білий-Дунаєць. Острогож, 2005. 200 с.

⁶ Складено за вид.: Державний архів Житомирської області: Анотований реєстр описів: Фонди дорадянського періоду. Житомир, 2009. 164 с.

⁷ Скоцилас І. Протоколи генеральних візитацій церков Київської уніатської митрополії XVIII століття (на прикладі недатованої єпископської ревізії Щирецького намісництва) Записки НТШ. Т. ССXXXVIII. Праці історико-філософської секції. Львів, 1999. С. 446.

⁸ Сінкевич Н. Зазнач. твір. С. 41.

⁹ Регламент для управления церквей и монастырей римско-католического исповедания в Российской империи 1798 Ноября 3//Полное собрание законов Российской империи. Собрание Первое. СПб. Типография II отделения собственной его Императорского величества канцелярии. 1830. Т. XXV. № 18734. С. 436.

¹⁰ Держархів Житомирської обл. (Державний архів Житомирської області). Ф. 90. Оп 1. Спр. 227.

¹¹ Там само. Ф. 90, Оп. 1. Спр. 396.

¹² Там само. Спр. 412.

¹³ Там само. Спр. 227. 412, 225.

¹⁴ Там само. Спр. 299. Арк. 1.

¹⁵ Там само. Спр. 227. Арк. 2.

¹⁶ Там само. Арк. 3–8.

¹⁷ Там само. Спр. 412. Арк. 2.

¹⁸ Там само. Спр. 227. Арк. 11–56.

¹⁹ Там само. Спр. 293. Арк. 8.

²⁰ Там само. Спр. 299. Арк. 7.

²¹ Там само. Спр. 227. Арк. 63; Спр. 301. Арк. 17.

²² Там само. Спр. 227. Арк. 61.

²³ Там само. Спр. 319. Арк. 6.

²⁴ Там само. Ф. 178. Оп. 4. Спр. 170.

²⁵ Там само. Спр. 10, 14, 15, 23, 148.

²⁶ Там само. Спр. 53, 66.

²⁷ Там само. Спр. 154. Арк. 1.

²⁸ Там само. Спр. 157. Арк. 7.

²⁹ Там само. Спр. 4.

³⁰ Там само. Спр. 27.

³¹ Там само. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 2–3.

³² О передаче в ведение Министерства Государственных имуществ, всех недвижимых населенных имений иноверного духовенства Западных губерний. Именной [указ], данный Сенату. 1841. Декабря 25//Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. СПб. Типография II отделения собственной Его Императорского величества канцелярии. 1842. Т. XVI. Ч. II. № 15153. С. 139.

³³ Там же. С. 139–140.

³⁴ Держархів Житомирської обл. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 49–50.

³⁵ Там само. Спр. 2. Арк. 11–12.

³⁶ Там само. Спр. 40, Арк. 5.

³⁷ Там само. Ф. 16. Оп. 6. Спр. 30. Арк. 1.

³⁸ Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 368. Арк. 1.

³⁹ Там само. Ф. 22. Оп. 1. Спр. 253, 304.

The informational potential of sources on history of Roman Catholic monasteries in Volyn Province of collections of the State Archives of Zhytomyr Region is characterized. There is determined assembly documents, accounting and record keeping and documentation of statistical data.

Key words: Volyn Province; the State Archives of Zhytomyr Region; Roman Catholic monasteries; documentary sources; Lutsk and Zhytomyr Eparchy.